

โรงเรียนนายทหารอากาศอาวุโส
กรมยุทธศึกษาทหารอากาศ

หลักสูตรนายทหารอากาศอาวุโส รุ่นที่ ๗๙ ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๕

หมวดวิชาที่ ๑ การบังคับบัญชาและการบริหาร บฝ.พิเศษ

วิชา นอส.๑๑๑๑ การเขียนเอกสารทางวิชาการ

เรียน น.ท.หญิง ผศ. ทศทัยทิพย์ ตัณฑเทศ

จัดทำโดย น.ท.หญิง รจิตรัตน์ วุฑฒิกรมรรักษ์า

หมายเลข ๓๔ สัมนานที่ ๕

วันที่ ๓๐ เดือน มิถุนายน พ.ศ.๒๕๖๕

ความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นในประเทศไทย

น.ท.หญิง รจิตร์รัตน์ วุฒิฉัตรรักษา

บทคัดย่อ

ความยากจนเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศไทยมาอย่างยาวนาน ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อประเทศไทย และเกี่ยวเนื่องไปยังปัญหาต่าง ๆ อีกมากมาย โดยในร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๓ ของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีเป้าหมายที่จะทำให้ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน จากการสำรวจและวิเคราะห์พบว่าความยากจนที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่ คือ ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งนำเสนอความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น สาเหตุ และแนวทางการแก้ปัญหาความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นในประเทศไทย

คำสำคัญ : ความยากจน, ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น, สาเหตุที่ทำให้เกิดความยากจน, แนวทางการแก้ปัญหาความยากจน

บทนำ

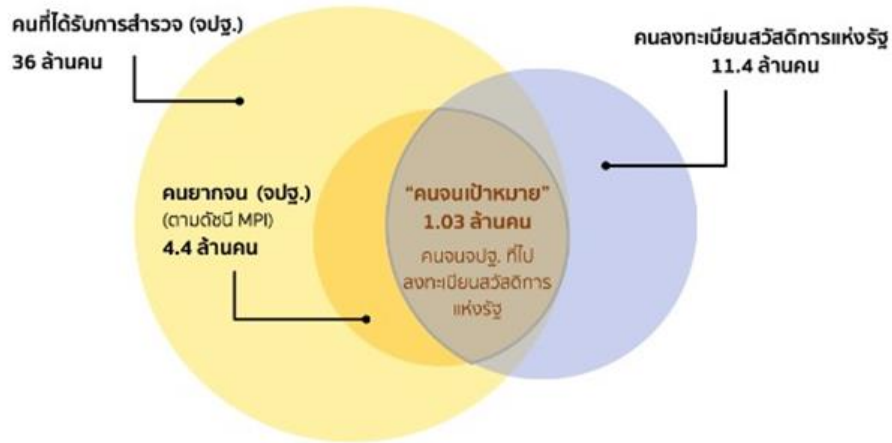
ความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เรื้อรังมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และมีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงขึ้นในอนาคต แม้ว่าสัดส่วนคนจนของประเทศไทยลดลงจนเหลือร้อยละ ๖.๒ ในปี ๒๕๖๒ แต่ยังคงมีคนจนจำนวนหนึ่งที่ติดอยู่กับดักความยากจนมาเป็นเวลานาน และต้องส่งต่อความยากจนไปสู่ลูกหลานจนกลายเป็น “ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น” โดยในปี ๒๕๖๓ จำนวนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นยังมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นจากผลของการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๑๙ ซึ่งทำให้คนจำนวนมากตกอยู่ในความยากจนอย่างเฉียบพลัน สัดส่วนคนจนเพิ่มสูงขึ้นเป็นร้อยละ ๑๒.๗ และร้อยละ ๑๔.๙ ตามลำดับ ซึ่งจะส่งผลให้โอกาสในการหลุดพ้นจากกับดักความยากจนยากยิ่งขึ้นแล้ว ยังอาจจะทำให้จำนวนครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นเพิ่มขึ้นด้วย¹

จากข้อมูลคนจนจากความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) จากกรมการพัฒนาชุมชน และข้อมูลผู้ลงทะเบียนสวัสดิการแห่งรัฐจากกระทรวงการคลัง ในปี ๒๕๖๕ พบว่า คนจนในประเทศไทยมีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๒๕,๗๘๒ คน (รูปที่ ๑) ร้อยละ ๓๐ ของครัวเรือนยากจนอยู่ในภาคใต้ รองลงมาคือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร้อยละ ๒๗ และภาคเหนือ ร้อยละ ๒๑ โดยสองจังหวัดที่มีครัวเรือนยากจนมากที่สุด คือ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ร้อยละ ๑๕.๐๙ และจังหวัดน่าน ร้อยละ ๑๐.๙๗²

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นเป็นปัญหาที่ยืดเยื้อมานานควรต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ดังนั้น การที่จะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพควรจะต้องรู้ถึงนิยามของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น สาเหตุ และแนวทางในการแก้ปัญหาต่อไป

¹ การประชุมคณะกรรมการบูรณาการเพื่อพัฒนาความเสมอภาคและความเท่าเทียมทางสังคม นัดแรก

² ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นมาจากระบบข้อมูลขนาดใหญ่สำหรับการพัฒนาคนตลอดช่วงชีวิต (Thai People Map and Analytics Platform :TPMAP)

รูปที่ ๑ : ข้อมูลคนจนในประเทศไทยในปี ๒๕๖๕

หมายเหตุ. จาก <https://www.tpmap.in.th/>

นิยามของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น

ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น คือ ครัวเรือนที่มีเด็กและเยาวชนอายุ ๐-๑๘ ปี และมีความขัดสนทางรายได้หรือมิใช่รายได้อย่างน้อยอย่างใดอย่างหนึ่งจาก ๔ มิติ ดังต่อไปนี้ ได้แก่ มิติด้านสุขภาพ (เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักไม่ถึง ๒,๕๐๐ กรัม หรือเด็ก ๐-๑๒ ปี ได้รับวัคซีนไม่ครบ) มิติด้านสภาพแวดล้อม (ไม่มีความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย หรือขาดแคลนน้ำสะอาดหรือบริโภค) มิติด้านการศึกษา (เด็กขาดการเตรียมพร้อมก่อนวัยเรียน ไม่ได้รับการศึกษาภาคบังคับ หรือไม่ได้เรียนต่อชั้น ม.๔ หรือเทียบเท่า หรือมีคนในครัวเรือนที่ไม่มีงานทำไม่ได้รับการฝึกอาชีพ หรือขาดทักษะในการอ่าน เขียน และคิดเลขอย่างง่าย) และมิติด้านความมั่นคงทางการเงิน (รายได้ครัวเรือนต่ำกว่า ๓๘,๐๐๐ บาท/คน/ปี หรือไม่มีเงินออม)³

สาเหตุความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นในประเทศไทย

การวิเคราะห์ลักษณะของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นในร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๓ ของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่า สาเหตุของความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น มีดังต่อไปนี้⁴

๑. การไม่มีเงินออม พบว่าร้อยละ ๖๐.๓ ของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น ไม่มีเงินออม และเกือบร้อยละ ๗๐ ของหัวหน้าครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นมีการศึกษาเพียงระดับประถมหรือต่ำกว่า ดังนั้น อาชีพหลักคือ อาชีพเกษตรกรรม (ร้อยละ ๕๕.๕) รองลงมา คือ รับจ้างทั่วไป (ร้อยละ ๒๔.๘) ซึ่งรายได้ที่ได้รับไม่เพียงพอต่อรายจ่าย รวมถึงค่าครองชีพในปัจจุบันสูงขึ้น การมีรายรับที่ไม่เพียงพอส่งผลให้ไม่สามารถ

³ ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นมาจากระบบข้อมูลขนาดใหญ่สำหรับการพัฒนาคนตลอดช่วงชีวิต (Thai People Map and Analytics Platform :TPMAP)

⁴ ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๓ ของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ออมเงินได้ เมื่อครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นต้องการใช้เงินและไม่มีเงินออมก็จะไปกู้ยืม ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินนอกระบบ และก่อให้เกิดหนี้สินเป็นวงจรแบบนี้ไปเรื่อย ๆ

๒. การขาดทุนทางการศึกษา พบว่าร้อยละ ๓๖.๔ ของเด็กอายุ ๖-๑๔ ปี ในครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นไม่ได้รับการศึกษาภาคบังคับครบ ๙ ปี จากการเสวนาในหัวข้อ “ถึงเวลาแล้วหรือยัง ปฏิรูปนโยบายเรียนฟรี” โดยกองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) รองศาสตราจารย์วราภรณ์ สามโกเศศ ประธานกรรมการในคณะกรรมการปฏิรูปประเทศด้านการศึกษา กล่าวว่า นโยบายเรียนฟรี ๑๕ ปี เงินอุดหนุนยังไม่สอดคล้องกับค่าใช้จ่ายจริงของผู้ปกครอง อัตราเงินอุดหนุนปัจจุบันฐานนักเรียนยากจนที่ช่วยเหลือนักเรียนระดับประถมศึกษา-มัธยมศึกษาตอนต้น ยังคงเป็นอัตราเดิมที่ไม่มี การปรับมาเป็นเวลากว่า ๑๓ ปี นักเรียนประถมศึกษา ได้รับ ๑,๐๐๐ บาทต่อคนต่อปีหรือวันละ ๕ บาท นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น ๓,๐๐๐ บาทต่อคนต่อปี หรือวันละ ๑๕ บาท (รูปที่ ๒) ซึ่งอัตราเงินอุดหนุนนี้ไม่สอดคล้องกับค่าครองชีพในปัจจุบันที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ในช่วง ๒-๓ ปี มีนักเรียนด้อยโอกาสต้องหลุดออกนอกระบบการศึกษานับแสนคน (รูปที่ ๓) และในปี ๒๕๖๕ หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนต่างคาดการณ์ว่าเงินเฟ้อจะสูงถึง ๔-๕% จากสภาพปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบต่อเด็กกว่า ๒.๔ ล้านคนที่มีความเสี่ยงหลุดออกจากระบบการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการขาดทุนทางการศึกษายังส่งผลกระทบต่อปัญหาเด็กและเยาวชน เมื่อ ๑๒ พ.ค.๖๕ เด็กหญิงอายุ ๑๔ ปี ณ โรงเรียนแห่งหนึ่งใน จ.พัทลุง ผูกคอตาย หลังถูกรุ้งจ้งให้ย้ายไปเรียนที่อื่นเพราะเด็กมีปัญหาครอบครัว และไม่มีเงินจ่ายค่าเทอม⁵

อัตรการอุดหนุนรายหัวสำหรับโรงเรียนปกติ ตามนโยบายเรียนฟรี

ระดับการศึกษา	ก่อนประถม	ประถม	มัธยมต้น	มัธยมปลายสามัญ
ค่าจัดการเรียนการสอน	1,700	1,900	3,500	3,800
หนังสือเรียน *	200	433	669	897
อุปกรณ์การเรียน	200	390	420	460
เครื่องแบบนักเรียน	300	360	450	500
กิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียน	430	480	880	950
รวม	2,830	3,563	5,919	6,607
เงินอุดหนุนปัจจัยพื้นฐานยากจน		1,000	3,000	
อาหารนักเรียนประจำพักนอน		8,000	8,000	

- อัตราคงเดิม ตั้งแต่ปี 2553 (ยกเว้นอาหาร)
- อัตราแตกต่าง/ รร.ปกติ/ศึกษาสงเคราะห์/ศึกษาพิเศษ/โดยครอบครัว

รูปที่ ๒ : อัตรการอุดหนุนรายหัวสำหรับโรงเรียนปกติ ตามนโยบายเรียนฟรี

หมายเหตุ. จาก <https://thaipublica.org/2022/05/eef-29-05-2565/>

๓. แรงงานจำนวนมากที่ขาดหลักประกันทางรายได้ที่เหมาะสม โดยในปี ๒๕๖๓ มีจำนวนแรงงานที่อยู่นอกระบบประกันสังคมหรือสวัสดิการพนักงานของรัฐ จำนวน ๒๒ ล้านคน หรือร้อยละ ๕๗ ของแรงงานทั้งหมด ซึ่งแรงงานกลุ่มนี้ขาดแคลนหลักประกันทางรายได้เมื่อต้องเจ็บป่วย ทูพผลกระทบ

⁵ กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.) เปิดเวทีถกปฏิรูปนโยบายเรียนฟรี ๑๕ ปี

หรือว่างงาน ในขณะที่เดียวกัน แม้ว่าแรงงานนอกระบบจะมีทางเลือกในการเข้าร่วมระบบการออมเพื่อการเกษียณภาคสมัครใจที่ภาครัฐร่วมจ่ายสมทบซึ่งเป็นช่องทางที่จะช่วยสร้างหลักประกันทางรายได้ในวัยสูงอายุ แต่ยังคงมีจำนวนผู้เข้าร่วมเพียงประมาณร้อยละ ๓๕ ของแรงงานนอกระบบทั้งหมด⁶

รูปที่ ๓ : จำนวนผู้เรียนและรายจ่ายด้านการศึกษา

หมายเหตุ. จาก <https://thaipublica.org/2022/05/eef-29-05-2565/>

๔. ผู้สูงอายุยังขาดสวัสดิการทางสังคมที่จำเป็นต่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยในปี ๒๕๖๒ มีผู้สูงอายุที่ตกอยู่ในความยากจนเป็นสัดส่วนร้อยละ ๗.๒ ซึ่งผู้สูงอายุคนใดที่ไม่มีรายได้หรือหลักประกันในรูปแบบอื่นรองรับ จะมีเพียงเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุเดือนละ ๖๐๐-๑,๐๐๐ บาท เพื่อใช้สำหรับการดำรงชีพ ยังมีผู้สูงอายุที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงอีกจำนวนหนึ่งที่ยังไม่ได้รับการดูแลที่เหมาะสม โดย ณ เดือน กรกฎาคม ๒๕๖๔ มีผู้สูงอายุที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงซึ่งสามารถเข้าถึงบริการดูแลระยะยาวด้านสาธารณสุขในระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติเพียงร้อยละ ๕๒.๙⁷

๕. อัตราการพึ่งพิงสูง เมื่อพิจารณาโครงสร้างประชากรภายในครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น พบว่าอัตราส่วนการพึ่งพิงของเด็กและผู้สูงอายุต่อวัยแรงงานสูงถึงร้อยละ ๙๐ และสัดส่วนของสมาชิกวัยเรียนอายุ ๖-๑๔ ปี มีมากถึงร้อยละ ๒๕.๘⁸

⁶ กองทุนประกันสังคมมาตรา ๓๙ มาตรา ๔๐ ทางเลือกที่ ๒ และ ๓ และกองทุนการออมแห่งชาติ

⁷ สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ระบบการดูแลระยะยาวด้านสาธารณสุขสำหรับผู้สูงอายุที่มีภาวะพึ่งพิง(LTC)

⁸ ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นมาจากระบบข้อมูลขนาดใหญ่สำหรับการพัฒนาคนตลอดช่วงชีวิต

แนวทางการแก้ปัญหาความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นในประเทศไทย

๑. ให้ความช่วยเหลือและพัฒนาศักยภาพของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น เพื่อสร้างสภาพความเป็นอยู่ที่เหมาะสมต่อการเติบโตของเด็ก โดยให้ความคุ้มครองทางสังคมอย่างเฉพาะเจาะจงในกลุ่มที่มีข้อจำกัดด้านศักยภาพ พร้อมทั้งมุ่งเน้นการสร้างโอกาสในการประกอบอาชีพที่มีรายได้สูงขึ้น

๒. ส่งเสริมโอกาสทางการศึกษาโดยการจัดสรรเงินอุดหนุนและทรัพยากรที่จำเป็นแก่เด็กจากครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น เพื่อแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาในโรงเรียน พร้อมทั้งติดตามช่วยเหลือเด็กยากจนให้กลับเข้าสู่ระบบการศึกษา

๓. ปรับปรุงรูปแบบการจัดความคุ้มครองทางสังคม ให้ทุกกลุ่มคนได้รับสวัสดิการที่เหมาะสม ตลอดจนให้องค์กรจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการให้แก่คนในพื้นที่

๔. มีกองทุนหรือระบบการเยียวยาช่วยเหลือในภาวะวิกฤต ตลอดจนการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ให้พร้อมช่วยเหลือเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม และภัยพิบัติต่าง ๆ อย่างทันที่และมีประสิทธิภาพ

บทสรุป

ความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นในประเทศไทยเป็นปัญหาพื้นฐานที่สำคัญที่ควรต้องได้รับการแก้ไขจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มีแนวโน้มที่จะทวีคูณความรุนแรงมากยิ่งขึ้น และก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่าง ๆ เช่น การศึกษา สวัสดิการทางสังคม การประกอบอาชีพ เป็นต้น ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวทำให้สังคมไทยในปัจจุบันเปรียบเสมือนสังคม “ขนมชั้น” โดยเปรียบคนฐานะรวย ฐานะปานกลาง และฐานะจน อยู่กันคนละชั้น แต่สัมผัสกันอยู่และวางเรียงกันเป็นรูปแต่ไม่ได้ผสมผสานเป็นเนื้อเดียวกันของขนม และระหว่างชั้นก็ถูกดึงแยกออกจากกันได้โดยไม่ยากเย็นอะไร⁹ แม้แนวทางการแก้ไขที่ได้กล่าวในบทความนี้เป็นเพียงแค่นำแนวทางแต่หากทำได้จริงจะทำให้สามารถแก้ไขความยากจนของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นในประเทศไทยได้อย่างถูกต้อง และมีประสิทธิภาพ รวมถึงจะทำให้คนในสังคมไทยไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไรจะรวมกันเป็นหนึ่งเดียวไม่เป็นสังคม “ขนมชั้น” อีกต่อไปในอนาคต

รูปที่ ๔ : สังคม “ขนมชั้น”

หมายเหตุ. จาก https://www.sitthinan.co.th/dilicious/dilicious_menu9.htm

⁹ สังคม “ขนมชั้น”

บรรณานุกรม

- กองทุนการออมแห่งชาติ กระทรวงการคลัง. กองทุนประกันสังคมมาตรา ๓๙ มาตรา ๔๐ ทางเลือกที่ ๒ และ ๓ และกองทุนการออมแห่งชาติ. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๘ มิ.ย.๒๕๖๕.
แหล่งที่มา <https://www.nsf.or.th/>
- บริษัท สิทธิพันธ์ จำกัด. Delicious Corner. ขนมชั้น. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๐ มิ.ย.๒๕๖๕.
แหล่งที่มา https://www.sitthinan.co.th/dilicious/dilicious_menu9.htm
- ระบบข้อมูลขนาดใหญ่สำหรับการพัฒนาคนตลอดช่วงชีวิต (Thai People Map and Analytics Platform:TPMAP). (๒๕๖๕). ภาพรวมคนจนในปี ๒๕๖๕. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มิ.ย.๒๕๖๕.
แหล่งที่มา <https://www.tpmmap.in.th/>
- สำนักข่าวออนไลน์ไทยพับลิก้า. การเสวนาในหัวข้อ “เรียนฟรี ๑๕ ปี” ไม่อยู่จริง เด็ยกายจนพิเศษ ๒.๔ ล้าน ส่อหลุดนอกระบบ. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มิ.ย.๒๕๖๕.
แหล่งที่มา <https://thaipublica.org/2022/05/eef-29-05-2565/>
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (๒๕๖๔). การประชุมคณะกรรมการบูรณาการเพื่อพัฒนาความเสมอภาคและความเท่าเทียมทางสังคม นวัตกรรม. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๘ มิ.ย.๒๕๖๕.
แหล่งที่มา https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_news.php?nid=12078&filename=
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (๒๕๖๕). ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๓.
- สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) ระบบการดูแลระยะยาวด้านสาธารณสุขสำหรับผู้สูงอายุที่มีภาวะพึ่งพิง (LTC). สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๐ มิ.ย.๒๕๖๕.
แหล่งที่มา https://www.nhso.go.th/page/fund_long_term_care
- สถานีวิทยุโทรทัศน์เพื่อการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา. เปิดเวทีอภิปรายนโยบายเรียนฟรี ๑๕ ปี. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มิ.ย.๒๕๖๕.
แหล่งที่มา http://www.etvthai.tv/Front_ETV/FETV_News_detail.aspx?information_id=1427&v=1&p=5
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (๒๕๖๐). กรุงเทพธุรกิจ [ออนไลน์]. สังคม “ขนมชั้น”. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๐ มิ.ย.๒๕๖๕. แหล่งที่มา <https://www.bangkokbiznews.com/blogs/columnist/117357>